

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА**

МІЛЬТО ЛЮДМИЛА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 37:005. 336. 5: (091: 001. 891. 3) (50 «17» / «19»)

**РОЗВИТОК ІДЕЙ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ
В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ОСВІТИ РОСІЇ
(СЕРЕДИНА ХVІІІ–КІНЕЦЬ ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Л. Мильто

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (м. Київ).

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
Лавріненко Олександр Андрійович,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, завідувач відділу теорії і практики педагогічної освіти (м. Київ).

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Філіпчук Георгій Георгійович,
Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, заступник голови (м. Київ);

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Пономаревський Станіслав Борисович,
Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського, завідувач кафедри педагогіки та психології (м. Чернігів);

доктор педагогічних наук, доцент
Ткаченко Андрій Володимирович,
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, завідувач кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І.А. Зязюна (м. Полтава).

Захист відбудеться «02» квітня 2019 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному веб-сайті www.ipood.com.ua та в бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

Автореферат розісланий 01 березня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Сотська Г.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Адаптація вітчизняної моделі професійної підготовки вчителя до європейських стандартів, сучасних вимог ринку праці, підготовки конкурентоспроможного педагога актуалізує проблему реформування педагогічної освіти України. Це зумовлює необхідність оновлення змісту, форм і методів освітнього процесу з метою подолання формалізованих підходів до професійної підготовки майбутнього учителя. За таких умов домінуючого значення набуває розвиток педагогічної майстерності, оскільки ефективність і якість навчання й виховання учнів знаходяться у безпосередній залежності від готовності вчителя ефективно виконувати свої професійні обов'язки, здійснювати на високому рівні педагогічну дію.

Пріоритети розвитку педагогічної освіти визначено у: законодавчих документах: законах України: «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.); «Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року» (2013 р.); галузевій Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013); Концепції розвитку освіти України на 2015–2025 рр. (2015 р.); Концепції «Нова українська школа» (2016 р.); Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 р. (2009 р.); Концепції розвитку педагогічної освіти (2018 р.); Національній доповіді «Про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2016 р.). У зазначених документах акцентовано увагу на ролі історико-педагогічного досвіду у визначенні напрямів реформування сучасної української освіти, удосконалення її структури, розробленні стандартів.

У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення позитивного досвіду, накопиченого в історії педагогіки, його неупереджене оцінювання, виявлення конструктивних ідей і можливості їх творчого використання. Джерелом збагачення сучасної педагогічної освіти є досвід розвитку освіти, діяльності освітніх закладів Росії у середині XVIII – кінці XX століття.

Основою дослідження слугують історико-педагогічні праці з розвитку теорії і практики освіти Росії: дореволюційного періоду (Д. Багалій, В. Бузескул, А. Воронов, В. Григор'єв, М. Владимирський-Буданов, П. Мілюков, Л. Модзалевський, П. Пекарський, Є. Петухов, С. Рождественський, М. Сухомлинов та ін.), радянського періоду (Ш. Ганелін, Г. Жураковський, М. Константинов, Ф. Корольов, Є. Мединський, Ф. Паначин, М. Шабасєва та ін.); сучасних російських та українських дослідників (Л. Березівська, Л. Вовк, Н. Гузій, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, Е. Днепров, М. Євтух, Б. Корнетов, О. Лаврінєнка, С. Пономарєвський, О. Сухомлинська та ін.).

Розвиток ідей педагогічної майстерності на всіх етапах досліджуваного історичного періоду базувався на наукових поглядах філософів, педагогів, психологів, церковних, громадських, освітніх, культурних і наукових діячів:

П. Блонського, П. Завадовського, І. Зязюна, О. Лазурського, А. Макаренка, М. Остроградського, М. Пирогова, Ф. Прокоповича, П. Редкіна, К. Розумовського, В. Сиповського, В. Сухомлинського, Р. Тимківського, К. Ушинського, П. Юркевича та ін.

Фундаментальними є дослідження з теорії і практики педагогічної майстерності сучасних українських учених: Є. Барбіної, М. Гриньової, О. Дубасенюк, І. Зязюна, А. Кузьмінського, М. Лещенко, Л. Савенкової, О. Семенов, М. Солдатенка, Н. Тарасевич, Н. Теличко, Л. Хомич та ін.

Водночас історико-педагогічний аналіз архівних матеріалів, документальних джерел, науково-педагогічних праць дає підстави стверджувати, що проблема розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття не була предметом дослідження і системного узагальнення. Залишається недостатньо вивченим підхід до періодизації розвитку педагогічної майстерності в освітніх закладах Росії середини XVIII – кінця XX століття; особливостей змісту, організаційних форм і методів її розвитку; впливу українського освітнього досвіду на становлення педагогічної освіти Росії впродовж певного історичного періоду; відсутні фундаментальні історико-педагогічні праці, у яких було б цілісно досліджено розвиток педагогічної майстерності в Росії з метою використання конструктивних ідей цього досвіду у сучасній системі національної освіти.

Науковий аналіз досліджуваної проблеми дав можливість виявити низку суперечностей, зокрема між:

- необхідністю збереження історико-педагогічного досвіду професійної підготовки вчителів, розвитку їхньої педагогічної майстерності і недостатнім критичним осмисленням та узагальненням в педагогічній науці і практиці;

- наявністю досліджень з проблем розвитку педагогічної майстерності, історії педагогічної майстерності у зарубіжних країнах, зокрема у Росії, і фрагментарністю їх вивчення, слабким рівнем систематизації та узагальнення;

- потребою оновлення змісту, методів і форм професійної підготовки вчителів і спорадичним використанням перспективного історичного досвіду, домінуванням традиційних підходів у професійній підготовці вчителів щодо означеної проблеми;

- значними теоретичними й практичними досягненнями педагогів освітніх закладів Росії, набутих упродовж тривалого історичного періоду, і недостатнім науковим обґрунтуванням можливостей їх творчого впровадження в освітню практику сучасних вищих закладів освіти України.

Необхідність розв'язання суперечностей, актуальність й об'єктивна вимога вирішення проблеми дослідження для національної освіти, потреба в обґрунтуванні перспектив використання зарубіжного досвіду розвитку педагогічної майстерності вчителя зумовили вибір теми дослідження:

«Розвиток ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії (середина XVIII – кінець XX століття)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за темою «Моніторинг якості педагогічної освіти» (РК № 0116U001466). Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 8 від 29 вересня 2011 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 28 лютого 2012 р.).

Об'єкт дослідження: теорія і практика педагогічної освіти Росії.

Предмет дослідження: розвиток ідей педагогічної майстерності в освітніх парадигмах Росії (середина XVIII – кінець XX століття).

Мета дослідження полягає у здійсненні цілісного аналізу генези ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття, виявленні провідних тенденцій її розвитку та обґрунтуванні перспектив творчого використання конструктивних ідей російського досвіду у системі педагогічної освіти України.

Відповідно до мети визначено такі **завдання:**

1. Дослідити історіографію проблеми розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття.

2. Визначити теоретико-методологічні засади дослідження.

3. Обґрунтувати періодизацію та виявити провідні тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності в Росії досліджуваного періоду.

4. Схарактеризувати зміст, організаційні форми й методи формування педагогічної майстерності у вищих навчальних закладах Росії середини XVIII – кінця XX століття.

5. Вивчити внесок діячів освіти, науки, культури у теорію і практику професійної підготовки вчителів Росії досліджуваного періоду.

6. Здійснити прогностичне обґрунтування творчого використання конструктивних ідей історико-педагогічного досвіду розвитку педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття в умовах модернізації педагогічної освіти України.

7. Розробити навчально-методичний комплекс для викладачів закладів педагогічної освіти з розвитку педагогічної майстерності майбутніх учителів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період із середини XVIII до кінця XX століття. Нижня межа – середина XVIII століття – зумовлена здійсненням освітніх реформ (зокрема, створенням першої державної установи з управління освітою «Комісії із запровадження народних училищ» (1782 р.)), розробленням загальних принципів управління освітою (зокрема, «Статуту народних училищ Російської імперії» (1786 р.)), зародженням

російської системи професійної підготовки педагогічних кадрів, створенням нових навчальних закладів, що здійснювали їх підготовку.

Верхня межа – кінець ХХ століття – визначена суспільними процесами інституалізації педагогічної майстерності в Росії, що зумовлювалися об'єктивною потребою формування професіоналізму вчителів у вищих педагогічних закладах освіти (прийняття «Типового положення про установи вищої професійної освіти» (1996 р.) та Закону «Про вищу та післявузівську професійну освіту (1996 р.), посиленням уваги до обґрунтування теоретичних засад педагогічної майстерності вчителя.

Територіальні межі дослідження охоплюють сучасну Російську Федерацію (територіальний простір Російської імперії з середини ХVIII ст. до 1917 р., а з 1917 р. до 1991 р. – територію РСФСР); основні акценти зроблено на дослідженні специфіки розвитку ідей педагогічної майстерності у закладах вищої освіти міст Санкт-Петербургу та Москви, що стали центрами становлення системи педагогічної освіти Росії.

Концепція дослідження. В основу наукового пошуку покладено розуміння педагогічної майстерності як культурно-історичного, наукового, педагогічного і методичного феномену, що зумовило необхідність його розгляду на основі трьох взаємопов'язаних концептів:

– *методологічний концепт* дослідження базується на обґрунтуванні теоретико-методологічних засад розвитку ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії (середина ХVIII – кінець ХХ століття), розкриває взаємозв'язок, взаємозумовленість наукових підходів до вивчення досліджуваної проблеми: *системно-хронологічний* – дозволяє вивчити розвиток досліджуваного феномену на різних історичних етапах; *історичний* – сприяє обґрунтуванню періодизації та тенденцій розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя; *антропологічний* – сприяє осмисленню професійної діяльності вчених-педагогів у розвитку педагогічної майстерності вчителя; *цивілізаційний* – дозволяє проаналізувати розвиток ідей педагогічної майстерності в просторі соціально-культурних, політико-економічних і освітніх процесів різних періодів; *аксіологічний* – передбачає виробленню критеріїв оцінки вивченого досвіду з подальшою його екстраполяцією на сучасні проблеми освіти; *культурологічний* – забезпечує можливість вивчення феномену «педагогічна майстерність» у культурно-історичній ретроспективі; *парадигмальний* – уможливорює визначення теоретичних і методологічних основ розвитку педагогічної майстерності в різні епохи у контексті зміни наукових парадигм; *історіографічний* – допомагає визначити стан розробленості проблеми в історико-педагогічній науці і дослідити педагогічні погляди вчених конкретного історичного періоду; *персоналістично-біографічний* – уможливорює осмислення та уведення в науковий обіг нових історичних фактів, персоно логічного матеріалу; *акмеологічний* – сприяє дослідженню закономірностей розвитку творчого потенціалу вчителя на шляху досягнення ним найвищого рівня педагогічної майстерності; *компетентнісний* – забезпечує можливість

визначити загальні й спеціальні професійні компетентності вчителів як підґрунтя підвищення рівня їхньої педагогічної майстерності;

– *теоретичний концепт* дозволяє вивчити проблему розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя в теорії і практиці освіти Росії досліджуваного періоду, здійснити обґрунтування сутності цього феномену, провідних напрямів його розвитку. Ретроспективний аналіз історико-педагогічного досвіду вивчення розвитку ідей педагогічної освіти у класичних університетах, Головному педагогічному інституті, у недержавних вищих навчальних закладах, педагогічних інститутах, педагогічних університетах уможливив з'ясування специфіки формування наукових засад і традицій освітньої практики підготовки вчителя, які стали основою сучасного розвитку педагогічної освіти. Виявлені чинники розвитку ідей педагогічної майстерності: суспільно-політичні (ідеологічні установки, політичні режими, особливості суспільного розвитку та економічний стан країни); освітньо-нормативні (зміна освітніх парадигм, трансформація змісту й організації освітніх процесів, утілених у відповідних законодавчо-нормативних документах) та організаційно-педагогічні (стан розвитку педагогічної науки, організаційно-змістові характеристики вищої педагогічної освіти) дали підстави, на основі визначених критеріїв (конкретно-історичного, нормативно-правового, ідейно-педагогічного, парадигмального) визначити та обґрунтувати основні періоди та виявити тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття;

– *практичний концепт* передбачає визначення перспектив подальшого використання прогресивних надбань педагогічної освіти, розвитку педагогічної майстерності вчителя для підготовки фахівців у сучасних умовах на різних рівнях (державному, регіональному, на рівні закладу вищої освіти й закладу загальної середньої освіти) та розроблення навчально-методичного комплексу для викладачів закладів педагогічної освіти з розвитку педагогічної майстерності.

Методологічну основу дослідження становлять: положення філософії наукового пізнання про єдність загального і часткового, логічного й історичного; філософські ідеї взаємозв'язку і взаємозумовленості педагогічних явищ; концептуальні положення історії педагогіки; положення філософії, культурології, педагогіки, психології, мистецтва щодо розвитку педагогічної майстерності; філософські ідеї гуманістичного розуміння людини як найвищої цінності суспільства, активного суб'єкта професійної діяльності; теорії професійного і особистісного розвитку; концептуальні положення системно-хронологічного, історичного, антропологічного, цивілізаційного, аксіологічного, культурологічного, парадигмального, історіографічного, персоналістично-біографічного, акмеологічного, компетентнісного підходів; діалектичні принципи – науковості, об'єктивності, природовідповідності, історизму, системності, єдності теорії і практики.

Теоретичною основою дисертації є положення щодо: сучасної філософії освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Луговий, В. Огнев'юк та ін.); націєтворчих засад розвитку освіти (Л. Березівська, М. Вовк, С. Волков, Т. Усатенко, Г. Філіпчук та ін.); генези педагогічної освіти (Л. Вовк, Н. Дем'яненко, М. Євтух, М. Зотін, С. Сірополко, Я. Чепіга та ін.); теорії і практики розвитку педагогічної майстерності вчителя (Ш. Амонашвілі, О. Захаренко, І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос, М. Лещенко, Л. Лимаренко, А. Макаренко, Л. Мацько, В. Мозговий, Л. Савенкова, І. Синиця, В. Сухомлинський, Н. Тарасевич та ін.); психологічних засад формування особистості вчителя (Г. Балл, В. Моргун, Е. Помиткін, В. Рибалка, Т. Яценко та ін.); генези розвитку вищої педагогічної освіти в Росії (А. Андрєєв, Є. Белозерцев, В. Сластьонін, Г. Матушанський, Ф. Петров та ін.); а також положення дидактики педагогіки (Ю. Бабанський, С. Гончаренко, М. Данилов, Б. Єсіпов, І. Огородніков, В. Помагайба, О. Савченко, М. Скаткін, С. Чавдаров, Г. Щукіна та ін.); концепції гуманістичної педагогіки (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Б. Бім-Бад, Л. Божович, А. Брушлинський, П. Гуревич, В. Давидов, Г. Корнетов, А. Петровський, С. Рубінштейн та ін.); ідеї педагогічної персонології (Н. Дічек, С. Захаренко, Л. Семеновська, О. Сухомлинська, А. Ткаченко та ін.).

Методи дослідження. Для вирішення визначених завдань, досягнення мети на різних етапах дослідження використовувався комплекс взаємопов'язаних наукових методів: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, узагальнення, аналогія, порівняння, класифікація) – для здійснення наукового пошуку, вивчення процесуально-змістових та організаційно-педагогічних аспектів розвитку педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття; *спеціальні: історико-педагогічний* – для визначення й обґрунтування концептуальної ідеї дослідження; *порівняльно-педагогічний* – для зіставлення історико-педагогічних явищ, подій і фактів соціокультурного життя досліджуваного періоду, виявлення спільного та відмінного у змісті педагогічної освіти Росії на різних етапах її становлення; *проблемно-генетичний* – для ретроспективного висвітлення й реконструкції досвіду підготовки педагогічних кадрів у Росії та обґрунтування положень щодо впровадження історичних набутоків в практику сучасних освітніх закладів; *конкретно-історичний* – для аналізу законодавчої бази, розроблення періодизації та виявлення основних тенденцій розвитку ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття; *логіко-системний* – для висвітлення основних концептуальних засад розвитку педагогічної майстерності в історичному поступі як інтегрованого соціально-педагогічного явища; *історико-типологічний* – для типологізації навчальних закладів і реконструкції характерних особливостей навчально-виховного процесу; *метод педагогічної біографістики* – для вивчення еволюції педагогічних поглядів учених у соціокультурному контексті; *метод наукової*

екстраполяції – для здійснення прогностичного обґрунтування творчого використання прогресивних надбань розвитку педагогічної майстерності в Росії у сучасній вітчизняній освітній практиці; *термінологічний аналіз спеціальної літератури* – для визначення основних понять і категорій відповідно до предмета дослідження; *емпіричні* (джерелознавчий та історіографічний аналіз, описово-аналітичний метод) – для пошуку, оброблення та інтерпретації першоджерел і з'ясування ідей становлення ідей педагогічної майстерності в Росії середини XVIII – кінця XX століття.

Джерельну базу дослідження становлять:

– *законодавчі та нормативно-правові документи* (закони, циркуляри, маніфести, накази, статuti, правила, програми тощо);

– *документальні архівні матеріали* із фондів: Російського державного історичного архіва (РГИА) в г. Санкт-Петербурзі (ф.730 – «Комісія об утворенні народних училищ»; ф. 733 – «Департамент народного просвіщення»); Центрального державного архіва літератури і мистецтва Санкт-Петербурга (ЦГАЛІ СПб) (ф.82 – «Російський Інститут історії мистецтв Міністерства культури Російської Федерації»; Російського державного архіва літератури і мистецтва в г. Москві (ф.191 – «Діячі науки і техніки»); Научного архіва Російської академії освіти (НА РАО) в г. Москві (ф.25 – «Російська академія освіти»; ф. 95 – «Данилов Михайл Александрович»; ф. 31 – «Федеральне державне бюджетне наукове заклад «Інститут стратегії розвитку освіти Російської академії освіти»); Центрального державного історичного архіва України (ф.128 – «Фонд Києво-Печерської Свято-Успенської лаври, м. Київ»); Центрального державного архіва, Санкт-Петербург (ЦГА СПб) (ф.4331 – «Ленінградський Ордену трудової червоної прапора Державний педагогічний інститут (ЛГПІ) імені А.І. Герцена Міністерства просвіщення РСФСР») тощо;

– *матеріали педагогічної періодики*: «Вісник вищої школи»; «Вища освіта України»; «Воспитание»; «Народне освітання XXI століття»; «Народне освітання»; «Народна школа»; «Освітання»; «Освітання і наука»; «Учительська газета»; «Учитель»; «Педагогіка»; «Педагогічний листок»; «Педагогіка і психологія»; «Проблеми якості освіти»; «Педагогічний вісник»; «Педагогічний листок для батьків»; «Педагогічний збірник»; «Радянська школа»; «Радянська освіта»; «Рідна школа»; «Русская школа»; «Русский педагогічний вісник»; «Советская педагогіка» тощо;

– *праці істориків освіти, вчених, педагогів, педологів, психологів, філософів, публіцистів*, які зробили вагомий внесок у розвиток російської педагогічної освіти;

– *мемуарна література* (щоденники, записки, спогади державних і громадських діячів, представників університетської науки, вчителів,

чиновників освітнього відомства тощо, які були сучасниками подій визначеного періоду).

Організація дослідження. Наукова робота здійснювалася впродовж 2011 – 2018 рр. й охоплювала три етапи.

На першому етапі (2011–2013 рр.) теоретично осмислювалася проблема, розроблялася програма дослідження, визначалися його мета, предмет і об'єкт, вивчався тематичний спектр історіографії дослідження, здійснювався загальний історіографічний аналіз проблеми, формувалася поняттєво-термінологічний апарат наукового пошуку.

На другому етапі (2014–2016 рр.) розширювалася та вивчалася джерельна база дослідження (історико-педагогічна, філософська, психологічна література, законодавчі й нормативні акти, архівні документи тощо), обґрунтовувалася періодизація і виявлення тенденцій розвитку педагогічної майстерності; визначався зміст, організаційні форми і методи підготовки вчителів в Росії; здійснювався системно-історичний аналіз ідей, концепцій педагогів щодо розвитку педагогічної майстерності.

На третьому етапі (2017–2018 рр.) узагальнювалися науково-пошукові данні; визначалися особливості досліджуваних явищ; з'ясовувалися перспективи розвитку педагогічної майстерності вчителів з урахуванням російського педагогічного досвіду; здійснювалася апробація результатів дослідження; впровадження навчально-методичного комплексу; визначалися напрями подальших досліджень проблеми.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають в тому, що:

– *уперше* у вітчизняній педагогічній науці здійснено цілісний аналіз проблеми розвитку ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії (середина XVIII – кінець XX століття); досліджено історіографію генези ідей педагогічної майстерності в Росії означеного періоду й на основі хронологічного принципу виокремлено чотири періоди її розвитку (перший період – кінець XVIII – перша половина XIX століття; другий період – друга половина XIX – початок XX століття; третій період – 1917 р. – кінець 80-х рр. XX століття; четвертий період – 1991 р. – до сьогодні); на основі визначених критеріїв (конкретно-історичні: суспільно-політичний, соціально-економічний і культурно-освітній розвиток Росії; нормативно-правові: постанови урядів, законодавчі акти з проблем організації педагогічної освіти, рішення щодо діяльності освітніх закладів; ідейно-педагогічні: розвиток педагогічної думки; парадигмальні: зміна підходів до реалізації педагогічної освіти, зокрема її мети, цілей, змісту і структури) обґрунтовано періодизацію і виявлено тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії досліджуваного періоду:

– перший період (середина XVIII – кінець XIX століття) – створення російської системи професійної підготовки вчителів, у межах якого виокремлено етапи: 1-й етап (1782–1802 рр.) – реформаторський; 2-й етап (1802–1828 рр.) – інституційний; 3-й етап (1828–1870 рр.) –

громадянський; 4-й етап – (1870–1890 рр.) – лібералізаційний; основною тенденцією періоду визначено: централізований розвиток професійної системи навчання на основі наукових і психолого-педагогічних знань;

– другий період (початок ХХ – кінець ХХ століття) – наукове обґрунтування проблем теорії і практики розвитку педагогічної майстерності та її інституалізація, у межах якого визначено етапи: 1-й етап (20–50-ті рр. ХХ століття) – реорганізаційний; 2-й етап (60–70-ті рр. ХХ століття) – новаторський; 3-й етап (70–90-ті рр. ХХ століття) – інноваційний; провідною тенденцією періоду є: поширення наукових та експериментальних досліджень з проблем педагогічної майстерності, педології і психопедагогіки; виявлення закономірностей розвитку педагогічної майстерності в Росії (поєднання європейських і вітчизняних традицій розвитку систем освіти, залежність розвитку педагогічної майстерності від соціально-економічних, суспільно-політичних, науково-технічних, соціокультурних перетворень у суспільстві з урахуванням освітніх потреб);

здійснено прогностичне обґрунтування використання конструктивних ідей досвіду розвитку педагогічної майстерності в Росії в освітніх і виховних парадигмах України; введено до наукового обігу 270 архівних джерел, з-поміж яких: 40 маловідомих;

– *розширено уявлення* про внесок видатних діячів освіти, культури та релігії – уродженців України, у розбудову педагогічної освіти Росії середини ХVIII – кінця ХХ століття (П. Блонський, Г. Вишневський, Ф. Зелінський, М. Каченовський, О. Лазурський, О. Лаппо-Данилевський, А. Луначарський, М. Остроградський, П. Редкін, С. Платонов, К. Розумовський, Г. Россолімо, В. Сиповський, В. Сорока-Росінський, М. Сухомлінов, Р. Тимківський, Я. Толмачов, П. Юркевич, С. Яворський, А. Ясинський та ін.); розроблення авторської хронологічної таблиці біографічних фактів життя і професійної діяльності персоналій українського походження, що зробили значний внесок у розвиток ідей педагогічної майстерності Росії середини ХVIII – кінця ХХ століття;

– *уточнено* зміст понять: «педагогічна майстерність»; «складники педагогічної майстерності»; «педагогічне мистецтво»; «театральна педагогіка»; «тенденції розвитку педагогічної майстерності в історичному поступі»; «технології педагогічної взаємодії»; «українська та російська педагогічна персонологія»;

– *подальшого розвитку* набули історичні факти щодо розвитку педагогічної майстерності вчителів Росії й України; положення щодо удосконалення змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх учителів в закладах освіти; питання щодо модернізації викладання курсу «Основи педагогічної майстерності».

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробленні та впровадженні навчально-методичного комплексу, що містить: програму спецкурсу «Розв’язання педагогічних задач»; навчальний посібник «Методика розв’язання педагогічних задач»; навчальний посібник «Конкурси

педагогічної творчості і майстерності»; посібник «Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач»; методичні рекомендації «Педагогічний артистизм».

Основні положення та результати дослідження, фактологічний матеріал і систематизована джерельна база можуть бути використані для наукових розвідок з історії педагогіки, історії педагогічної майстерності; розроблення спецкурсів і спецсеминарів з теорії та історії педагогічної майстерності; для оновлення змісту професійної підготовки вчителів у закладах вищої та післядипломної педагогічної освіти, для укладання енциклопедичних, довідково-біографічних, краєзнавчих видань, підготовки підручників, методичних рекомендацій, навчальних посібників і хрестоматій. Теоретичні положення роботи можна використовувати для написання студентами курсових, дипломних і магістерських робіт; для створення нових концепцій і наукових проектів с питань підготовки майбутніх вчителів; у процесі викладання в педагогічних університетах курсів з розвитку педагогічної майстерності. основ науково-педагогічних досліджень тощо.

Результати дослідження впроваджені в освітній процес Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка №07–10/1347 від 12.09.2018 р.); Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка №2694/20 від 29.10.2018 р.); Національного педагогічного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (довідка №49 від 25.09.2018); Державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка №1225/1 від 21.05.2018 р.); Вінницького державного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка №06/59 від 25.09.2018 р.); Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича (довідка №17/172839 від 18.10.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. У колективних монографіях здобувачем підготовлено: [2] – розділ «Підготовка майбутнього вчителя до розв'язання педагогічних задач на основі застосування сучасних інформаційних технологій», де акцентується увага на нових, інноваційних підходах до професійної підготовки вчителя-майстра; [3] – розділ «Технології розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога»; [4] – розділ «Концептуальні засади визначення педагогічної майстерності»; [5] – розділ «Формування викладацької майстерності педагогічних кадрів у російських класичних університетах кінця XVIII – другої половини XIX ст.», в якому розкрито особливості професійно-педагогічної підготовки у класичних університетах зазначеного періоду; [6] – розділ «Інституалізація ідей педагогічної майстерності в системі педагогічної освіти в Україні». У курсі лекцій [11] здобувачем розроблено лекція «Педагогічний артистизм».

Апробація одержаних результатів дослідження здійснювалася на науково-практичних масових заходах різного рівня, зокрема: *міжнародних наукових форумах, конгресах*: «Полікультурний слов'янський освітній простір: шляхи та форми інтеграції» (Одеса, 2010); «Європейський Союз –

Україна: освіта дорослих» (Київ, 2014); *міжнародних конференціях*: «Акмеологія – наука XXI століття» (Київ, 2005); «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2008); «Педагогіка вищої школи у XXI столітті: сучасний стан і перспективи розвитку» (Одеса, 2010); «Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування» (Суми, 2011); «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2014); «Інновації як чинник суспільного розвитку: теорія і практика» (Суми, 2012); «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін», (Суми, 2014, 2015); «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2014, 2016); «Theoretical and applied researches in the field of pedagogy psychology and social sciences» (Kielce, Republic of Poland, 2016); «Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics» (Lublin, Republic of Poland, 2017); «Inovativny vyskum v oblasti vzdelavania a socialnej prace» (Sladkovicovo, Slovenska republika, 2017); «Modernization of education system world trends and national peculiarities» (Kaunas, 2018); «Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього» (Київ, 2017); «Формальна і неформальна освіта у вимірах педагогіки добра Івана Зязюна» (Полтава, 2018); «Творча спадщина А.С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття» (Суми, 2013, 2018); *всеукраїнських конференціях*: «Формування творчої особистості майбутнього вчителя в умовах впровадження інноваційних освітніх технологій» (Суми, 2004); «Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії і практики підготовки вчителя-вихователя-викладача» (Київ, 2005); «Творчий потенціал особистості: проблеми розвитку та реалізації» (Київ, 2005); «Професійна підготовка вчителів в умовах упровадження кредитно-модульної системи» (Київ, 2007); «Сучасні технології розвитку професійності майбутніх учителів» (Умань, 2008, 2010, 2011); «Стан і шляхи підвищення якості вищої освіти в Україні: зміст, новітні технології, моніторинг» (Київ, 2008); «Педагогічна спадщина А. С. Макаренка в контексті сучасної гуманістичної освіти» (Суми, 2008); «Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти» (Київ, 2010); «Мовна особистість студентів-філологів і учнів загальноосвітніх шкіл у сучасній парадигмі освіти», (Суми, 2010); «Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти» (Суми, 2010); «Актуальні питання методики викладання суспільних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи», (Суми, 2011); «Інноваційні освітньо-виховні стратегії в сучасному світі: змістовний та технологічний аспект» (Суми, 2011); «Управління інноваційним розвитком освіти: глобальний та національний виміри» (Суми, 2012); «Професійно-творча самореалізація педагога в умовах інноваційної освіти» (Суми, 2012); «Науково-педагогічна спадщина Антона Макаренка у практиці сучасних освітніх закладів» (Київ, 2013); «Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми

теорії і практики підготовки та перепідготовки освітянських кадрів» (Київ, 2015); *всеукраїнських педагогічних читаннях*, присвячених пам'яті академіка І.А. Зязюна, пам'яті академіка С.У. Гончаренка, *міжнародних педагогічних читаннях* пам'яті професора О.П. Рудницької (Київ, 2011, 2012, 2013, 2014); *всеукраїнських та регіональних науково-методологічних семінарах*: «Від педагогіки добра до вершин педагогічної майстерності» (Київ, 2013); «Професійна майстерність учителя в педагогічній концепції І. Зязюна», (Київ, 2015); *круглих столах* «Інноваційні педагогічні технології в підготовці майбутніх учителів» (Суми, 2014–2016); «Тарас Шевченко у вимірах культури сучасної української нації». (Київ, 2014); «Тарас Шевченко і національне виховання сучасного вчителя» (Київ, 2015); *звітних науково-практичних конференціях*: Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 2008–2009); Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, 2011–2015).

Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук на тему «Формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя в процесі професійної педагогічної підготовки» (спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти) було захищено в 2001 р., її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 67 публікаціях (61 – одноосібна), з-поміж яких: 6 монографій (з них 1 – одноосібна); 2 навчальні посібники (у тому числі 1 – з грифом МОН України); 1 посібник; 1 навчальна програма; курс лекцій для студентів закладів вищої освіти (з грифом МОН України (у співавторстві)), 1 методична рекомендація; 30 статей у наукових фахових виданнях України (у тому числі 5 – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз (Index Copernicus); 2 статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях; 23 публікації у збірниках наукових праць, матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та наукових виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотацій українською, англійською мовами, вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (1106 найменувань, з них – 270 архівні документи). Загальний обсяг дисертації становить 560 сторінок, основний зміст викладено на 408 сторінках. Робота містить 36 додатків (окремим томом) обсягом 273 сторінки; 2 таблиці, 2 рисунка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету та завдання, представлено концептуальні, методологічні та теоретичні засади розвитку ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття, схарактеризовано методи, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення, подано відомості про публікації та апробації матеріалів дисертації, її структуру й обсягу.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічний та історіографічний аналіз розвитку ідей педагогічної майстерності»** – на основі вивчення психолого-педагогічної, історичної, філософської літератури проаналізовано історіографію проблеми розвитку ідей педагогічної майстерності вчителів в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття, визначено теоретико-методологічні засади дослідження.

Відповідно до походження й інформаційного наповнення джерельну базу дослідження диференційовано за такими групами: законодавчі та нормативно-правові матеріали, які дозволили прослідкувати динаміку історичних процесів, особливості становлення педагогічної освіти в Росії; матеріали періодичних видань; праці видатних російських і українських істориків, учених, педагогів, педологів, психологів, філософів, публіцистів, представників громадськості, які здійснили вагомий внесок у розбудову педагогічної освіти Росії; довідникові та статистичні матеріали; мемуарна література (опубліковані щоденники, записки, спогади державних і громадських діячів, представників університетської науки, вчителів, чиновників освітнього відомства, які були сучасниками подій); монографії, дисертації, наукові статті, що розкривають основні результати дослідницького пошуку з проблем розвитку ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії та України визначеного історичного періоду.

Досліджено історіографію ідей педагогічної майстерності в Росії із середини XVIII – до кінця XX століття. На основі хронологічного принципу виокремлено чотири періоди її розвитку: перший період – кінець XVIII – перша половина XIX століття; другий період – друга половина XIX – початок XX століття; третій період – 1917 р. – кінець 80-х рр. XX століття; четвертий період – 1991 р. – до сьогодні.

Перший період (кінець XVIII – перша половина XIX століття) – поява праць російських і українських просвітителів, церковних, громадських, наукових і освітніх діячів (І. Бецька, М. Ломоносов, М. Новиков, П. Пекарський, Ф. Прокопович, В. Татищев, Х. Чеботарьов та ін.) у яких порушувалися проблеми викладання основ психологічних і педагогічних наук, приділялася увага підготовці високопрофесійного вчителя, утверджувалися моральні імперативи діяльності вчителя-вихователя, педагогіка визнавалася самостійною наукою.

Встановлення, що розвиток ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії досліджуваного періоду зазнав впливу як західноєвропейської (Я. Коменський, Дж. Локк, М. Монтень, Й. Песталоцці, Ж-Ж. Руссо та ін.), так і української реформаторської філософсько-педагогічної думки (Г. Вишневецький, Г. Галятовський, І. Гізель, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, С. Яворський та ін.). Це, в свою чергу, сприяло екстраполяції у російську педагогічну теорію і практику освіти ідей і позитивного досвіду європейських «нових шкіл», а також українського національного навчання і виховання на засадах гуманізму, необхідності формування високоосвіченого й професійно підготовленого вчителя.

Цінний фактологічний і теоретичний матеріал про історію окремих російських навчальних закладів, що здійснювали підготовку вчителів оприлюднено в працях Д. Багалія, В. Бузескула, М. Володимирського-Буданова, В. Григор'єва, П. Мілюкова, А. Неболсіна, Є. Петухова, С. Шевирьова та ін. Автори проаналізували відомості щодо виникнення класичних університетів, Головного педагогічного інституту, організації в них освітнього і виховного процесу, діяльності предметних кафедр, охарактеризували методики викладання та описали окремі складники педагогічної майстерності в загальнопедагогічній та практичній підготовці фахівців для педагогічної галузі.

Другий період (друга половина XIX – початок XX століття) ознаменована появою досліджень російських учених і діячів російської школи (В. Вахтеров, К. Вентцель, В. Водовозов, М. Демков, К. Єльніцький, М. Корф, П. Каптерєв, Д. Ушинський, Д. Семенов, В. Сиповський та ін.), що були орієнтовані на модернізацію системи освіти, розвиток педагогічної майстерності вчителів.

З'являються перші спроби наукового обґрунтування поняття «педагогічна майстерність», в підручних та посібниках з педагогіки і методики загальнонавчанням стає поняття «педагогічне мистецтво». Майстерність учителя розглядається як педагогічне явище, піднесене до рівня мистецтва та науки, індивідуальна творчість, заснована на знанні закономірностей і механізмів педагогічного процесу. Головною ознакою педагогічної майстерності учені-педагоги вважали педагогічну культуру та гуманістичну спрямованість учителя. Були виокремлені певні критерії оцінювання рівня педагогічної майстерності: уміння вчителя володіти педагогічною технікою, бездоганні знання суміжних з педагогікою наук (психологія, фізіологія, антропологія, етика та ін.), обґрунтовані провідні риси педагога-майстра (щира любов до дітей і своєї справи, стійкість уваги, терплячість, наполегливість, старання праця, майстерність слова, педагогічний такт, здатність до постійного професійного розвитку і самовдосконалення, прагнення до пошуку досконалих методів роботи).

Третій період (1917 – кінець 1980-х рр.) історіографії яка відображає становлення педагогічної майстерності вчителів в Росії характеризується підготовкою монографій, дисертацій, наукових статей (Ю. Азаров, Ф. Гоноблін, В. Загв'язинський, І. Зязюн, В. Кан-Калик, М. Кухарєв, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Л. Спірін, Н. Тарасевич та ін.) з проблеми теорії педагогічної майстерності вчителя. У наукових працях В. Сластьоніна, Н. Тализіної, І. Харламова, Н. Щуркової та ін. запропоновано технологічний підхід до визначення педагогічної майстерності вчителя. Проте, починаючи з 90-х рр. й до кінця XX століття, російські науковці потужно використовують теоретико-практичні надбання українських учених в галузі педагогічної майстерності й педагогічного професіоналізму (Н. Гузій, І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос, А. Кузьмінський, Л. Малаканова, О. Пехота, Н. Савельєва, Л. Савенкова, С. Сисоєва, М. Солдатенко, Н. Тарасевич та ін.).

Четвертий період (з 1991 р. – до сьогодні) пов'язаний з появою праць сучасних авторів (О. Булатова, Л. Даринська, М. Корепанова, О. Гончарова, І. Лаврінець, Н. Неудахіна, В. Сидоренко, С. Якушева та ін.), у яких представлено теоретико-методичні основи педагогічної майстерності, обґрунтовано її взаємозв'язок з професіоналізмом, педагогічною технологією, акмеологією, розкрито специфіку, зміст педагогічної майстерності.

У розділі визначено теоретико-методологічні засади дослідження. Установлено, що для розв'язання науково-дослідницьких завдань вагоме значення мають методологічні підходи (системно-хронологічний, історичний, антропологічний, цивілізаційний, аксіологічний, культурологічний, парадигмальний, історіографічний, персоналістично-біографічний, акмеологічний, компетентнісний) і діалектичні принципи (науковості, об'єктивності, природовідповідності, історизму, системності, єдності теорії і практики).

Використання системного підходу дозволило уникнути однобічності у трактуванні феномену «педагогічна майстерність» в теорії і практиці освіти Росії розглядуваного періоду, узагальнити й уточнити її сутність, змістові ознаки. Еволюція поглядів щодо розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя в історії прогресивної педагогічної думки Росії представлена у використанні понять «педагогічне мистецтво», «педагогічна творчість», «педагогічний професіоналізм», «педагогічна компетентність», «педагогічна культура». Досліджено, що філософськими засадами педагогічної майстерності є: діалогізм як родова якість людини, що потребує природокультурних умов для пошуку гармонії душі та тіла, людини і природи, знання й віри; гуманізація як принцип існування, визнання людини найвищою соціальною цінністю (базисний компонент змісту педагогічної майстерності); гуманітаризація, спрямована на розвиток загальнокультурної компетентності, діалогу культур, що впливає на формування духовності, світоглядних ціннісних особистості; неперервність освіти, що охоплює все життя людини, цілеспрямоване засвоєння людиною соціокультурного досвіду.

У другому розділі – «**Становлення ідей педагогічної майстерності у навчально-виховній діяльності вищих навчальних закладів Росії (середина XVIII – початок XX століття)**» – здійснено ретроспективний аналіз становлення й розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя в Росії, визначено особливості освітньо-виховної діяльності Російських імператорських університетів, Головного педагогічного інституту й недержавних вищих закладів освіти, що функціонували автономно й здійснювали підготовку вчителів.

Ґрунтуючись на системно-хронологічному й парадигмальному підходах виявлено, що розвиток ідей педагогічної майстерності в Росії визначеного історичного періоду відбувався паралельно із формуванням системи педагогічної освіти, зокрема з відкриттям класичних університетів.

Зазначеному процесу сприяли культурні і наукові зв'язки з європейськими державами, вплив зарубіжної філософсько-педагогічної думки, що полягав у поширенні досвіду діяльності європейських «нових шкіл», «нового виховання», впровадженні гуманістичних принципів у теорію і практику освіти Росії. Це стало позитивним явищем, що забезпечило входження російської освіти до європейського й світового науково-педагогічного простору.

Встановлено, що функції університетської освіти в Росії періоду середини XVIII – початку XX століття реалізовувалися через три основні складові – навчання, виховання й наукову діяльність. Професійна підготовка в імператорських університетах здійснювалася за напрямками: філософсько-педагогічним; психолого-педагогічним; практичним. Структуру теоретичної загальнопедагогічної підготовки склали предмети: педагогіка, дидактика, історія педагогіки, психологія, філософія, логіка, естетика, моральне богослов'я.

Аналіз освітнього процесу в класичних університетах дозволив установити, що основними його формами були лекційні й семінарські заняття. Виявлено, що саме вищим навчальним закладам в Росії визначеного історичного періоду була притаманна тенденція до професіоналізації, вдосконалення організаційних засад спеціальної підготовки педагогічних кадрів. Принципами педагогічної підготовки стали: практична спрямованість, теоретична зумовленість, системність і науковість.

На основі методу педагогічної біографістики доведено, що наукова і педагогічна діяльність професорів класичних університетів середини XVIII – початку XX століття (В. Гер'є, Т. Грановський, Ф. Буслаєв, П. Виноградов, М. Ломоносов, М. Корелін, В. Ключевський, О. Лаппо-Данилевський, С. Платонов, П. Редкін, С. Соловйов, Р. Тимківський, М. Тихонравов, П. Юркевич та ін.), багато з яких були вихідцями з України, сприяла розвитку теорії педагогічної майстерності та втіленню її основних ідей у практику підготовки майбутніх учителів. Провідним чинником формування основ педагогічної майстерності студентів стала лекторська майстерність професорсько-викладацького складу, що на той час трактувалася як мистецтво втілення гармонії думки та слова для розвитку самостійного творчого мислення. Встановлено, що науково-педагогічна діяльність професорів передбачала розроблення власної методології, що забезпечувала ґрунтовність наукового та навчального пізнання, цілісне сприйняття науки та психолого-педагогічних дисциплін.

У розділі обґрунтовано положення про те, що педагогічна майстерність як соціально-педагогічне явище виникає внаслідок розуміння суспільної природи виховання, потреби у пошуку ефективних способів передачі досвіду від одного покоління до іншого. З розвитком вищої педагогічної освіти в Росії, педагогічна майстерність стає об'єктивним показником довершеності, здатності на високому рівні здійснювати педагогічну діяльність-дію, передавати досвід прийдешнім поколінням учителів.

Історіографічний пошук дозволив констатувати факти прогресивної діяльності професорів Головного педагогічного інституту у м. Москва (О. Галіча, О. Ободовського, І. Срезневського та ін.), теоретико-методичні напрацювання яких слугували своєрідними рекомендаціями для вчителів щодо вдосконалення складників їхньої педагогічної майстерності. Зокрема, детально проаналізовано постать видатного вченого і педагога, професора Головного педагогічного інституту, українця за походженням, М. Остроградського, який обстоював необхідність уведення до освітніх програм предметів, що сприяли б розвитку педагогічної майстерності майбутніх учителів.

Історико-хронологічний аналіз дозволив виокремити у розділі особливості організації освітнього процесу у першому в Росії Санкт-Петербурзькому жіночому педагогічному інституті, що перебував у відомстві установ імператриці Марії, першим директором якого став виходець із України – академік С. Платонов. Відмінністю Інституту від інших російських закладів освіти, що готували вчителів, була практична спрямованість навчання. Заняття з методики викладання окремих дисциплін забезпечували поглиблену підготовку до професійної діяльності-дії. Розвитку педагогічної майстерності жінок-педагогів сприяла інноваційна на той час організація навчально-методичного комплексу – жіноча гімназія з початковою школою та дитячим садком, що знаходилася при Інституті. Вивчення предметів психолого-педагогічного й анатомо-фізіологічного циклів, широке застосування активних методів навчання (практичні заняття, лабораторні роботи, тематичні екскурсії, педагогічна практика) сприяли розвитку основ педагогічної майстерності слухачок.

У ході дослідження з'ясовано важливу роль у розвитку ідей педагогічної майстерності в Росії початку ХХ ст. приватних навчальних закладів, що здійснювали підготовку педагогічних кадрів, зокрема Педагогічного університету імені А. Шанявського (м. Москва); Педагогічного інституту імені П. Шелапутіна (м. Москва). Особливістю Педагогічного університету імені А. Шанявського (м. Москва) було те, що він став одним із перших освітніх закладів, де навчалися дорослі. Слухачі поєднували навчання з роботою. В Університеті реалізовувалися нові методи навчання дорослих: лекції-візуалізації, лекції-консультації, лекції-діалоги, співбесіди. Серед викладачів університету був відомий український педагог і бібліотекознавець С. Сірополко.

Педагогічний інститут імені П. Шелапутіна (м. Москва) став першим серед вищих навчальних закладів Росії, який організовував післядипломну підготовку вчителів чоловічої статі. В Інституті вивчалися загальнопедагогічні дисципліни: логіка, загальна і педагогічна психологія, загальна педагогіка, історія педагогіки, шкільна гігієна тощо. Директором Інституту довгий час працював виходець із України – А. Ясинський.

Таким чином, упродовж ХVIII – на початку ХХ століття професійну підготовку вчителів на теренах Росії здійснювали державні та приватні

освітні заклади (класичні університети, педагогічні інститути при університетах, вищі педагогічні курси).

У третьому розділі – «Ідеї педагогічної майстерності в системі педагогічної освіти Росії першої половини ХХ століття» – визначено особливості розвитку ідей педагогічної майстерності в Росії у 1920–1940 рр.; приділено увагу аналізу творчих підходів у теорії й методиці російської театральної педагогіки щодо вироблення основ саморегуляції професійної діяльності-дії та основних принципів сценічної майстерності майбутніх учителів.

На основі системного підходу та аналізу першоджерел здійснено узагальнення нормативно-правових документів, що регулювали систему професійної підготовки вчителів у Росії розглядуваного історичного періоду. Так, Резолюцією «Про реформу вищої школи» (1920 р.) передбачалася організація професійної підготовки педагогів на базі університетів і створення при них педагогічних факультетів. Згідно з «Положенням про вищі навчальні заклади» (1921 р.) науково-викладацькі кадри розподілялися на три категорії – професори, викладачі і наукові співробітники.

Встановлено, що прогресивна педагогічна спільнота в цей період послуговувалася демократичними освітніми принципами, творчими ідеями педагогів, психологів, педологів, діячів культури (П. Блонського, О. Залужного, А. Калашнікова, А. Луначарського, А. Макаренка, А. Пінкевича, В. Сороки-Росинського, С. Шацького та ін.). Теоретичною основою оновлення змісту професійно-педагогічної підготовки вчителів стали ідеї трудової школи, вільного виховання, педології, соціальної педагогіки, педагогіки особистості.

З'ясовано, що перший педагогічний факультет у системі університетської освіти було відкрито при 2-му Московському державному університеті (1921 р.). Виявлено, що особливостями професійної підготовки майбутнього вчителя було проведення навчальних занять у лабораторіях, спеціальних кабінетах, бібліотеках, студіях мистецтв, на виробництві. Навчальні плани педагогічного факультету, розраховані на чотири роки, чітко поділялися на дві частини: загальну, до якої входили суспільно-політичні, загальноосвітні та педагогічні дисципліни, та спеціальну, що включала дисципліни за фахом і методику викладання навчальних предметів відповідно до профілю відділення. На базі Педагогічного факультету 2-го Московського державного університету почала формуватися система педагогічної перепідготовки вчителів. Встановлено, що саме на цьому факультеті викладали відомі вчені, які здійснили неоціненний вклад у теорію педагогічної науки і, зокрема, в царині педагогічної майстерності: П. Афанасьєв, Л. Виготський, Ю. Готьє, А. Залкінд, М. Йорданський, А. Калашников, В. Кащенко, К. Корнілов, Є. Мединський, М. Нечкіна, А. Пінкевич, М. Пістрак, М. Покровський, Г. Россолімо, М. Чехов та ін.

Характерною ознакою того часу стало зародження нових тенденцій розвитку професійної підготовки майбутніх учителів, що полягало в

європеїзації педагогічної освіти, педологізації теоретичних курсів. Педологічне відділення готувало фахівців у галузі вивчення дитини, консультантів-педологів при дослідницьких дитячих установах, викладачів педагогічних й педологічних курсів для педагогічних технікумів.

У розділі акцентовано увагу на тому, що дослідження ідей зарубіжної реформаторської педагогіки було одним із провідних напрямів нової освітньої політики Росії й сприяло розвитку течій світового реформаторського руху – педології, соціальної педагогіки, індивідуальної педагогіки, естетичного виховання, вільного виховання тощо. Результатом творчої реалізації ідей зарубіжної реформаторської педагогіки стало поширення у процесі професійної підготовки майбутніх учителів дослідницьких методів навчання – лабораторного, евристичного, екскурсійного. Такі прогресивні тенденції світового педагогічного процесу, як колективна пізнавальна праця, виробнича практика і лабораторії, методи проектів і Дальтон-план були пріоритетними видами педагогічної діяльності прогресивного російського вчительства.

З'ясовано, що на початку ХХ століття у Росії зароджується мистецько-педагогічний напрям у системі загальнопедагогічної і практичної підготовки вчителів через діяльність студій драматизації, образотворчого мистецтва, шляхом уведення нових предметів естетичного циклу в систему професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів, що слугувало підґрунтям для оволодіння студентами основами педагогічної майстерності. Доведено, що в 20–40-х роках ХХ ст. у Росії стався потужний поступ у галузі театрального виховання майбутніх педагогів. Елементи театрального мистецтва були включені в навчальні плани вищих педагогічних навчальних закладів Росії як самостійні дисципліни. Програми занять у художніх гуртках і студіях, що передбачали розвиток голосових, мімичних, пластичних, емоційних можливостей педагогів, були спрямовані на опанування азів самоконтролю емоційного стану, власної поведінки та основних складників сценічної мови і голосоведіння.

У процесі дослідження встановлено, що вагомий внесок у формування педагогічної майстерності вчителя зробили діячі театральної педагогіки, актори, режисери, драматурги, педагоги К. Станіславський, В. Немирович-Данченко, Є. Вахтангов, П. Єршов, В. Мейерхольд, А. Макаренко, В. Шацька, С. Шацький, М. Чехов, М. Кнебель та ін. Популяризації ідей педагогічної майстерності сприяло відкриття в м. Петрограді «Інституту живого слова» (1918 р.), де викладали видатні діячі російської культури В. Гернгросс, В. Мейерхольд, М. Гумільов, Ю. Юр'єв, А. Коні, Ф. Зелінський та ін. Метою інституту було навчання вчителів володінню художнім словом, вивчення «живого слова» з точки зору філології, декламації, лінгвістики, музики, фізіології, психології та соціології. За інноваційними, як для того часу, освітніми програмами в Інституті здійснювалась підготовка педагогів загальноосвітньої школи, викладачів із сценічного мовлення, судових, політичних ораторів, співаків, письменників, акторів.

У розділі доведено, що розвиток ідей педагогічної майстерності вчителя радянського періоду характеризується реформаторськими процесами у навчанні, вихованні, управлінні вищою школою. Домінуючими чинниками цього розвитку були соціально-економічні, ідеологічні й культурні потреби держави, що зумовлювали особливості розроблення та реалізації нових освітніх завдань прогресивними педагогами та керівниками освіти Росії. Разом із тим виявлено негативні тенденції. У 1929–1931 роках посилюються ідеологічні доктрини, критикується західна прагматична педагогіка й дореволюційна педагогічна спадщина, з'являються тенденції до політизації педагогіки, соціальної й ідеологічної дискримінації.

У четвертому розділі – «Розвиток педагогічної майстерності в системі освіти Росії (друга половина ХХ століття)» – схарактеризовано основні ідеї розвитку педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії у 50–90-х рр. ХХ століття, що були зумовлені початком масштабних реформ російської освіти і вплинули на реорганізацію змісту професійної підготовки вчителів й структури вищих педагогічних навчальних закладів. Основою для здійснення реформ слугувало послаблення політики тоталітаризму і авторитаризму в Росії, впровадження ідей інноваційного педагогічного досвіду, створення неформальних об'єднань творчої інтелігенції.

Визначено, що реформування вищої педагогічної освіти в Росії розпочалася з прийняттям Постанови Ради Міністрів СРСР «Про форми і терміни навчання у вищих навчальних закладах і про виробничу практику студентів» (1961 р.), що знайшла своє практичне втілення у збільшенні кількості годин на викладання педагогічних, психологічних і методичних дисциплін. Державна політика в освітній галузі полягала у раціоналізації структури вищих педагогічних навчальних закладів, професіоналізації окремих інститутів, укрупненні факультетів, реорганізації Вчительських інститутів тощо. Основними видами навчальної роботи були: лекції, лабораторні, практичні й семінарські заняття; навчальна практика; виробнича практика; курсові роботи; дипломні роботи; консультації; самостійні заняття студентів.

Аналіз першоджерел і періодики дозволив констатувати, що в середині ХХ століття провідним експериментальним педагогічним центром Радянського Союзу був Ленінградський державний педагогічний інститут (ЛДПІ) імені О.І. Герцена. Для розвитку основ педагогічної майстерності майбутніх учителів в Інституті було вдосконалено зміст загальнопедагогічної підготовки студентів та науково-освітню роботу кафедр педагогіки і психології, зокрема щодо керівництва педагогічною практикою у загальноосвітніх школах.

В означений історичний період провідні представники ленінградської науково-педагогічної школи (Л. Додон, Н. Кузьміна, Д. Самуйленков, О. Щербаков та ін.) стали розробниками новітніх педагогічних професіограм, вимог щодо професійної підготовки вчителя. В одній із перших професіограм

обґрунтовано основні види навчальної та позааудиторної роботи, здійснено дослідження психологічних та евристичних аспектів педагогічної праці, індивідуальних особливостей особистості вчителя, проблем розвитку педагогічної майстерності, що, в свою чергу, збагатило науково-теоретичні уявлення про сутність, зміст та структуру професійної діяльності вчителів.

Визначено, що вагомий вплив на розвиток ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії досліджуваного періоду здійснили видатні українські науковці, увага яких зосереджувалася на психолого-педагогічних проблемах формування професіоналізму й майстерного володіння педагогічною дією (А. Алексюк, Г. Балл, С. Гончаренко, О. Захаренко, Б. Коротяєв, Г. Костюк, В. Лозова, В. Онищук, В. Паламарчук, В. Помагайба, О. Савченко, В. Сухомлинський та ін.). Один із провідних наукових підрозділів Українського науково-дослідного інституту педагогіки, відділ дидактики, досліджував проблеми визначення сутності, законів і закономірностей навчально-виховного процесу, принципів навчання, змісту освіти, форм організації і методів навчання. Творчий доробок українських педагогів-дослідників широко використовувався в російській педагогічній теорії і практиці.

З'ясовано, що в цей період науковці здійснили значний поступ у дослідженні психологічних аспектів розвитку професіоналізму вчителя, його педагогічної майстерності, формування педагогічних умінь і навичок для здійснення навчально-виховних функцій. У російській педагогічній теорії і практиці починає широко використовуватися власне поняття «педагогічна майстерність», що розглядається як ключовий показник особистості вчителя. Провідним критерієм педагогічної майстерності визначається його освіченість, педагогічна ерудиція, професіоналізм.

Встановлено, що в теорії і практиці освіти Росії з середини 50-х років ХХ століття активно розвивається дидактика, активізується діяльність педагогів-новаторів, спрямована на модернізацію навчально-виховного процесу в школі. Провідні російські вчені-дидакти Ю. Бабанський, М. Данилов, Б. Єсіпов, Т. Ільїна, І. Огородников, М. Скаткін, Г. Щукіна та ін. розробляють основні наукові положення теорії уроку, спираючись на здобутки вікової фізіології та психології індивідуальних особливостей учня. У цей період відбувається інтеграція діяльності науковців АПН РРФСР, викладачів кафедр педагогіки педагогічних інститутів, шкільних педагогічних колективів у напрямі обґрунтування теорії дидактики.

Ретроспективний логіко-системний аналіз сприяв визначенню основних методологічних підходів до обґрунтування науково-теоретичних принципів розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя у 50–80-х рр. ХХ століття й засвідчив, що в означений історичний період наукові дослідження з розвитку педагогічної освіти були присвячені переважно вивченню особистості вчителя. Проблеми педагогічної майстерності розглядалися у контексті аналізу професійної діяльності вчителя, розвитку його особистісних та професійних якостей, психологічними і евристичними

аспектами педагогічної праці. Визначено, що саме в означений період психологи і педагоги почали пов'язувати педагогічну майстерність з педагогічною творчістю, характеризуючи її як пошук нових, нестандартних способів розв'язання педагогічних задач, знаходження оригінальних, оптимальних, раціональних прийомів творчої взаємодії вчителя з учнями та їх реалізацію у професійній діяльності.

Застосування методів структурно-логічного аналізу уможливило виявлення провідних тенденцій розвитку педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії другої половини ХХ століття: посилення уваги суспільства до особистості вчителя як професіонала-майстра, що позитивно вплинуло на його професійний розвиток та якість навчання; загострення суперечностей між реальними інтересами і потребами особистості освітян та офіційними державними директивами, що регламентували процес підготовки вчителів у педагогічних інститутах і педагогічних училищах; необхідність демократизації та гуманізації системи освіти.

Доведено значний інноваційний вплив на розвиток педагогічної освіти Росії досвіду щодо підготовки вчителя-майстра у Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г. Короленка (ректор – І. Зязюн). Акцентовано увагу на: процесі інституційного оформлення педагогічної майстерності як навчальної та наукової дисципліни в Україні; відкритті першої на теренах Радянського Союзу кафедри педагогічної майстерності у 1981 р.; впровадження системи професійного добору на педагогічні спеціальності; діяльності «Школи юного педагога». Тенденція цього періоду полягала у поширенні й реалізації полтавського досвіду розвитку педагогічної майстерності майбутнього вчителя на теренах СРСР, зокрема в педагогічних закладах освіти Росії, використання якого сприяло реалізації на практиці ідей педагогічної майстерності, науково-методологічному обґрунтуванню закономірностей формування і розвитку вчителя-майстра, впровадженню навчально-методичних комплексів з основ педагогічної майстерності.

У п'ятому розділі – «Прогностичне обґрунтування перспектив розвитку педагогічної майстерності в Україні» – здійснено порівняльний аналіз розвитку ідей педагогічної майстерності в теорії та практиці освіти Росії й України; окреслено провідні напрями розвитку ідей педагогічної майстерності в Україні на різних рівнях: державному, регіональному; рівні закладів вищої освіти; на рівні закладів загальної середньої освіти.

На основі структурно-логічного аналізу навчальних планів університетів Росії й України проаналізовані спільні ознаки розвитку ідей педагогічної майстерності в процесі професійної підготовки вчителів Росії і України: прийняття університетської системи рівнів освіти (бакалавр, магістр, доктор філософії); спрощення процедури визнання кваліфікацій; здійснення європейського співробітництва; контроль за якістю навчання.

У ході дослідження з'ясовано, що на сучасному етапі відбувається оновлення змісту дисципліни «Основи педагогічної майстерності».

Встановлено, що підготовка майбутніх учителів з опанування педагогічною майстерністю у закладах вищої педагогічної освіти відбувається у процесі вивчення таких дисциплін: «Педагогічна творчість», «Основи педагогічної творчості і майстерності», а також спецкурсів «Розв'язання педагогічних задач», «Основи педагогічного професіоналізму», «Основи професійно-педагогічного самовдосконалення», «Акмеологія».

Аналіз змісту навчальних планів, програм дисципліни «Педагогічна майстерність» дозволяє стверджувати про єдність підходів до теоретичної і практичної підготовки студентів як у Росії, так і в Україні. Професійна підготовка вчителя у педагогічних університетах Росії й України ґрунтується на історичних наукових досягненнях, традиціях освітньої практики, прогресивних здобутках вітчизняних й зарубіжних педагогів, учителів-новаторів, діячів культури та мистецтва (А. Дреєр, Д. Дьюї, І. Зязюн, Є. Ільїн, М. Кнебель, Ю. Львова, А. Макаренко, О. Савченко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Станіславський, К. Ушинський, В. Шаталов та ін.).

У процесі вивчення курсу в обох країнах приділяється увага вивченню таких теоретичних питань: сутність педагогічної діяльності; педагогічна майстерність; педагогічна техніка; елементи акторської майстерності в педагогічній діяльності; майстерність педагогічного спілкування; мовлення педагога; педагогічна взаємодія. Узагальнення результатів наукового пошуку дало змогу виявити, що практична підготовка студентів у Росії й Україні забезпечується інтерактивними методами навчання (евристична бесіда, проблемна лекція, лекція-презентація, ділова гра, мозковий штурм, сензитивний і комунікативний тренінги, методи з використанням мультимедійних технологій тощо). На основі порівняльно-педагогічного аналізу специфіки професійно-педагогічної підготовки фахівців Росії й України виявлено, що вивчення дисципліни «Педагогічна майстерність» відбувається не лише у вищих навчальних закладах педагогічного профілю, а й у вищих навчальних закладах непедагогічного профілю, а також в інститутах післядипломної педагогічної освіти.

За допомогою методу наукової екстраполяції проаналізовано проблеми і перспективи розвитку педагогічної майстерності в освітній системі України на таких рівнях:

– державному – створення умов для розвитку національної системи вищої педагогічної освіти; єдиної системи управління усіма ступенями педагогічної освіти; розроблення нормативно-правового забезпечення щодо професійної підготовки вчителя, забезпечення її якості; пріоритетний розвиток університетської педагогічної освіти із збереженням в ній сектору педагогічних інститутів, коледжів та закладів освіти інших типів; розроблення державних стандартів вищої педагогічної освіти, що забезпечуватимуть можливість варіативних індивідуальних траєкторій професійної підготовки вчителів, розвитку їхньої педагогічної майстерності; удосконалення змісту й технологічної підготовки вчителя, зокрема, шляхом створення мережі центрів педагогічної майстерності; забезпечення соціальної

підтримки вчителів з метою стимулювання їхнього професійного й особистісного розвитку;

- регіональному – визначення перспективних напрямів підготовки педагогічних кадрів з урахуванням специфічних потреб регіонів; створення регіональних програм розвитку педагогічної освіти; налагодження діалогу із роботодавцями щодо підготовки й перепідготовки кадрів сфери освіти; забезпечення права вибору педагогом і його роботодавцем місця підвищення кваліфікації; розширення джерел фінансування за рахунок регіональних і місцевих бюджетів під цільове замовлення на підготовку педагогічних кадрів;

- закладу вищої освіти – вдосконалення системи незалежного аудиту, оцінки, експертизи якості освітніх програм, навчально-методичних матеріалів щодо професійної підготовки майбутнього вчителя; запровадження в освітній процес інноваційних освітніх технологій; педагогізація професійної освіти, єдність теоретичної і практичної підготовки, випереджальне впровадження ідей прогресивного педагогічного досвіду, зокрема зарубіжного, орієнтація освіти на створення умов для творчого становлення майбутнього вчителя, розвитку його педагогічної майстерності; інтеграція системи педагогічної освіти України у зарубіжну освітню систему;

- закладу загальної середньої освіти – створення умов для професійного й особистісного розвитку вчителя в контексті реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа»; надання можливості реалізації власної освітньої траєкторії професійного розвитку й саморозвитку, вияву творчості вчителя; розроблення моделей і програм тьюторського супроводу професійного розвитку та підтримки молодого вчителя; активізація діяльності шкіл молодого вчителя; участь вчителів у міжнародних наукових програмах і проектах; позиціонування педагога в засобах масової інформації як носія та поширювача культурних цінностей.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження відповідно до мети, поставлених завдань, концептуальних положень підтвердили наукову об'єктивність досліджуваної проблеми, засвідчили розв'язання поставлених завдань і дали підстави для таких науково-теоретичних висновків.

1. Здійснено історіографічний аналіз проблеми розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття, який дозволив виокремити вісім груп джерел (перша група – законодавчі та нормативно-правові документи; друга група – архівні матеріали (опубліковані й неопубліковані) Російської Федерації та України; третя група – матеріали педагогічних з'їздів; четверта група – педагогічна періодика; п'ята група – наукові праці російських істориків, учених, педагогів, педологів, психологів, філософів, публіцистів; шоста група – довідникові та статистичні матеріали щодо стану народної освіти; сьома група – мемуарна література; восьма група – інтерпретаційні хронологічні джерела (монографії, дисертації, наукові статті)). Їх опрацювання дозволило

висвітлити розвиток досліджуваного явища та показати, як змінювалися підходи до його розуміння, а також зробити висновок щодо недостатнього вивчення окресленої проблеми. Обґрунтовано періодизацію історіографії розвитку ідей педагогічної майстерності вчителів в теорії і практиці освіти Росії означеного періоду: перший період – кінець XVIII – перша половина XIX століття; другий період – друга половина XIX – початок XX століття; третій період – 1917 – кінець 80-х рр. XX століття; четвертий період – 1991 р. – до сьогодні.

На основі дослідницького матеріалу систематизовано та представлено хронологічну таблицю щодо розвитку ідей педагогічної майстерності в Росії, встановлено соціальну цінність і наукове значення педагогічної майстерності, а також складність і багатомірність цього поняття.

2. З метою вирішення науково-дослідницьких завдань було використано низку методологічних підходів: *системно-хронологічний* дозволив простежити динаміку розвитку досліджуваного феномену на різних історичних етапах, розглянути об'єкт вивчення як систему; *історичний* сприяв обґрунтуванню періодизації процесу розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя у співвідношенні з розвитком системи педагогічної освіти в Росії та розкриттю провідних тенденцій розвитку педагогічної майстерності вчителя; *антропологічний* допоміг визначити вклад педагогів у розвиток ідей педагогічної майстерності вчителя; *цивілізаційний* дозволив проаналізувати розвиток ідей педагогічної майстерності в просторі соціально-культурних, політико-економічних і освітніх процесів різних періодів; *аксіологічний* сприяв виробленню критеріїв оцінки вивченого досвіду з подальшою його екстраполяцією на сучасні проблеми освіти; *культурологічний* забезпечив можливість вивчення категорії «педагогічна майстерність» у культурно-історичній ретроспективі; *парадигмальний* уможливив визначення теоретичних і методологічних основ розвитку педагогічної майстерності в різні епохи у контексті зміни наукових парадигм; *історіографічний* допоміг визначити стан розроблення проблеми в історико-педагогічній науці і дослідити педагогічні погляди вчених конкретного історичного періоду; *персоналістично-біографічний* уможливив уведенню в науковий обіг нового осмислення історичних фактів і додаткового матеріалу щодо описання персоналій видатних педагогів, діячів вищої школи, наукова спадщина яких створила передумови розвитку педагогічної майстерності вчителя; *акмеологічний* сприяв дослідженню закономірностей розвитку творчого потенціалу вчителя на шляху досягнення ним найвищого рівня педагогічної майстерності; *компетентнісний* забезпечив дослідження щодо набуття вчителем загальних і спеціальних професійних компетентностей з метою підвищення рівня педагогічної майстерності і діалектичних принципів (науковості, об'єктивності, природовідповідності, історизму, системності, єдності теорії і практики).

Відповідно до обґрунтованих теоретико-методологічних засад проблема розвитку педагогічної майстерності вчителя в Росії середини XVIII – кінця XX століття досліджувалася як складний і безперервний процес, що

відбувався під впливом суспільно-політичних, соціально-економічних, духовно-релігійних і культурно-педагогічних детермінант.

3. Обґрунтовано періодизацію та виявлено тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності в Росії середини XVIII – кінця XX століття: перший період (середина XVIII – кінець XIX століття) – зародження, розвиток і створення російської системи професійної підготовки вчителів, у межах якого виокремлено етапи: 1-й етап (1782–1802 рр.) – реформаторський – початок діяльності першої установи з управління освітою «Комісії із запровадження народних училищ» (1782); прийняття «Статуту народних училищ у Російській імперії» (1786); 2-й етап (1802–1828 рр.) – інституційний – створення першого Міністерства народної освіти; відкриття університетів, започаткування вищої педагогічної освіти на базі університетської; відкриття першого в Росії Головного педагогічного інституту; 3-й етап (1828–1870 рр.) – громадянський – поява науково-педагогічних громадських організацій; підвищення ролі діячів мистецтва, громадських діячів у справі підготовки вчителів; розвиток жіночої освіти; 4-й етап (1870–1890 рр.) – лібералізаційний – відкриття вищих педагогічних навчальних закладів на громадських і приватних засадах; організація приватної неурядової вищої школи; підвищення рівня професійно-педагогічної підготовки. Провідними тенденціями цього періоду визначено: створення нормативно-правової бази; професіоналізація освіти; поширення університетської освіти; централізований розвиток професійної системи навчання на основі наукових і психолого-педагогічних знань; європеїзація освіти; пошук нових шляхів і форм професійної підготовки вчителів.

Другий період (початок XX століття – кінець XX століття) – наукове розроблення проблем теорії і практики розвитку педагогічної майстерності, її інституалізація, у межах якого виокремлено етапи: 1-й етап (20–50-ті рр. XX століття) – реорганізаційний – опосередковане вивчення проблем педагогічної майстерності в контексті встановлення загальних вимог до педагогічної освіти; 2-й етап (60–70-ті рр. XX століття) – новаторський – наукове обґрунтування проблем сутності та змісту педагогічної майстерності; здійснення досліджень з проблем театрального і сценічного мистецтва й екстраполяція творчих набутоків у теорію і практику педагогічної майстерності; 3-й етап (70–90-ті рр. XX ст.) – інноваційний – введення в систему педагогічної освіти Росії курсу «Основи педагогічної майстерності», створення кафедр педагогічної майстерності у провідних вищих навчальних закладах Росії на основі прогресивних ідей українського досвіду.

Провідними тенденціями цього періоду визначено: демократизація; ідеологічна дискримінація; політикування педагогіки; педагогізація; психологізація педагогічної освіти; гуманізація і гуманітаризація освіти.

4. Зміст освіти в провідних освітніх закладах Росії у досліджуваний період, що здійснювали підготовку вчительських кадрів, передбачав формування у студентів значущих для оволодіння педагогічною майстерністю знань з філософії, педагогіки, дидактики, психології, вікової фізіології, а також музичного й театрального мистецтва. Структурними компонентами змісту були уміння: майстерного володіння словом;

демонстрування творчого рівня взаємодії зі студентами; володіння педагогічною технікою; виховування естетичних смаків тощо.

Серед організаційних форм освіти домінували – лекції, практичні й індивідуальні заняття, консультації, творчі письмові роботи, а також участь у театральних і мистецьких гуртках тощо.

Провідними методами навчання основам педагогічної майстерності визначено: словесні (різновиди навчально-виховних бесід, розповіді, читання й заучування на пам'ять текстів); наочні (демонстрація проведення уроків вчителями-майстрами з метою набуття досвіду щодо організації педагогічної дії-взаємодії, виконання творів музичного мистецтва, участь у аматорських театральних виставах тощо); практичні (написання письмових творчих робіт, складання віршів, різновиди педагогічної практики в школі, позашкільних закладах тощо).

Доведено, що, починаючи із 80-х років ХХ століття апробованим і поширеним у всіх педагогічних вищих навчальних закладах Радянського Союзу був досвід використання спеціальних тренінгових методик щодо формування педагогічної майстерності вчителя, розроблених українськими теоретиками і практиками педагогічної майстерності Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, які сприяли професійній підготовці вчителя, здатного на високому рівні здійснювати педагогічну дію.

5. Узагальнено творчий внесок діячів освіти, науки, культури досліджуваного періоду (В. Вахтеров, В. Водовозов, К. Єльніцький, М. Кошанський, О. Ободовський, Д. Семенов, П. Каптерев, Н. Кузьміна, М. Левітов, Ф. Гоноболін, О. Сластьонін, Д. Самуйленков, О. Щербаков та ін.) у теорію і практику професійної підготовки майбутніх учителів, що полягав у розробленні теоретико-методологічних основ розвитку педагогічної майстерності; обґрунтуванні шляхів вдосконалення професійної підготовки вчителя; трактуванні феномену «педагогічна майстерність учителя» як педагогічного явища, піднесеного до рівня мистецтва і науки; визначенні сутності, специфіки, змісту, структури педагогічної майстерності вчителя; встановлення її взаємозв'язку з поняттями «професіоналізм педагога», «педагогічна творчість», «педагогічна культура», «педагогічна техніка», «педагогічні інновації». Вченими виокремлено риси педагога-майстра – щира любов до дітей, стійкість уваги, терплячість, наполегливість, старанна праця, любов до справи, майстерність слова, педагогічний такт, професійне постійне самовдосконалення, прагнення до пошуку досконалих методів роботи. Важливою передумовою досягнення педагогічної майстерності вважалися педагогічні здібності та педагогічне покликання людини.

Схарактеризовано досвід російських вчителів-новаторів щодо розвитку методичної майстерності вчителя; розроблення нових прийомів і засобів активного навчання; посилення ролі самостійної роботи учня; удосконалення структури уроку, форм організації діяльності учнів на основі співвідношення індивідуального й колективного; суб'єктності учнів в освітньому процесі; упровадження інноваційних, гуманістичних технологій навчання і виховання.

Встановлено, що упродовж досліджуваного періоду педагогічна освіта Росії не була ізольована від українських ідей, освітніх і наукових впливів української наукової еліти (П. Блонського, П. Завадовського, О. Залужного, М. Корфа, О. Лазурського, А. Макаренка, М. Остроградського, М. Пирогова, Ф. Прокоповича, П. Редкіна, К. Розумовського, В. Сиповського, Р. Тимківського, К. Ушинського, П. Юркевича та ін.), що дало змогу скласти авторську хронологічну таблицю біографічних фактів життя і професійної діяльності персоналій.

Проаналізовано вплив досвіду професійної підготовки майбутніх учителів Полтавського педагогічного інституту імені В.Г. Короленка (запровадження курсу «Основи педагогічної майстерності» в усіх педагогічних навчальних закладах; розроблення експериментальної цільової наукової програми «Школа – педвуз – школа» (автор І.А. Зязюн); організація допрофесійної підготовки; професійний відбір абітурієнтів; оволодіння основами педагогічної майстерності в період навчання), який став основоположним у розвитку педагогічної майстерності в Росії.

6. Визначено перспективи впровадження конструктивних ідей історико-педагогічного досвіду щодо розвитку педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття в умовах модернізації педагогічної освіти України. Доведено, що ефективність професійної підготовки майбутніх вчителів на всіх історичних етапах залежала від рівня професіоналізму викладачів; змістового наповнення курсу педагогіки; наявності розробок з теорії і практики педагогічної майстерності; спрямованості змісту підготовки майбутніх учителів на дитиноцентризм; вміння щодо організації та проведення позакласної й позашкільної творчої роботи; опочуттєвлення процесу педагогічної взаємодії; пріоритетності мовленнєвої професіоналізації; інтеграції педагогічної теорії і практики; культуроцентризму у підготовці вчителя; подолання розриву між загальною і професійною освітою.

Перспективами творчого використання конструктивних ідей досвіду розвитку педагогічної майстерності є: на державному рівні (законодавче та нормативно-правове врегулювання професійної підготовки вчителя; визнання суспільної необхідності дослідження історико-педагогічного досвіду; підготовка нового покоління конкурентспроможних педагогів тощо); на регіональному рівні (визначення перспективних напрямів підготовки педагогічних кадрів з урахуванням специфічних потреб регіонів та створення регіональних програм розвитку педагогічної освіти тощо); на рівні закладу вищої освіти (модернізація професійної підготовки майбутніх учителів, оновлення змісту базових фахових дисциплін тощо); на рівні закладу загальної середньої освіти (створення умов для професійного й особистісного розвитку в контексті реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа»; надання можливості реалізації власної освітньої траєкторії саморозвитку та самовдосконалення вчителя тощо).

7. Розроблено навчально-методичний комплекс для викладачів закладів педагогічної освіти з розвитку педагогічної майстерності, що містить:

програму спецкурсу «Розв’язання педагогічних задач»; навчальний посібник «Методика розв’язання педагогічних задач»; навчальний посібник «Конкурси педагогічної творчості і майстерності»; посібник «Теорія і технологія розв’язання педагогічних задач»; методичні рекомендації «Педагогічний артистизм».

Впровадження авторського навчально-методичного комплексу спрямовується на усвідомлення педагогічних ситуацій, вміння перетворення їх на педагогічну задачу та її розв’язання; оволодінню багаторівневою педагогічною комунікацією; розвиток педагогічної техніки (вміння керувати собою, витримка, спостережливість, володіння виразним мовленням); активізацію мислення та уяви майбутніх вчителів; вияв таланту особистості в діяльності; оволодіння педагогічною майстерністю мистецького впливу; формування вмінь викликати позитивні естетичні почуття у суб’єктів освітнього процесу; актуалізацію власного самовдосконалення, самовиховання.

Проведене історико-педагогічне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. До подальших напрямів вважаємо за доцільне віднести: вплив громадсько-педагогічних рухів на формування професійної майстерності вчителя; історія розвитку системи підвищення педагогічної кваліфікації вчителів; порівняльний аналіз системи підготовки вчителів дореволюційного і сучасного періодів щодо розвитку ідей формування педагогічної майстерності; персонографічні дослідження видатних педагогів українського походження; вплив сучасного зарубіжного досвіду на розвиток ідей педагогічної майстерності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Мільто, Л. (2018). *Педагогічна майстерність в Росії: історія, теорія, практика (середина XVIII – XX ст.)*. Київ: Фенікс.
2. Мільто, Л. (2013) Підготовка майбутнього вчителя до розв’язання педагогічних задач на основі застосування сучасних інформаційних технологій. В О. І. Огієнко (Ред.), *Підготовка сучасного вчителя: інформаційно-технологічне забезпечення* (с. 170–200). Кіровоград: Імекс-ЛТД.
3. Мільто, Л. (2005). Технології розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога. В С. О. Сисоєва, Н. В. Гузій (Ред.), *Педагогічна творчість: методологія, теорія, технології* (с. 152–168). Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова.
4. Мільто, Л. (2014). Концептуальні засади визначення педагогічної майстерності. В М. О. Лазарев (Ред.), *Професійно-творча самореалізація майбутнього педагога в інноваційній освіті* (с. 112–136). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка.

5. Мільто, Л. (2017). Формування викладацької майстерності педагогічних кадрів у російських класичних університетах кінця XVIII – другої половини XIX ст. В А. А. Сбруєва (Ред.), *Актуальні проблеми управління якістю освіти: теорія, історія, інноваційні технології* (с. 154–180). Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка.
6. Мільто, Л. (2018). Інституалізація ідей педагогічної майстерності в системі педагогічної освіти в Україні. In M. Kiedrowska and ot. (Ed.), *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the republic of Poland* (V.3., p. 188–207). Sandomierz: Baltija Publishing.
7. Мільто, Л. (2004). *Методика розв'язання педагогічних задач*. Харків: Ранок.
8. Мільто, Л. (2009). *Конкурси педагогічної творчості і майстерності: навчальний посібник для викладачів та студентів вищих навчальних педагогічних закладів*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.
9. Мільто, Л. (2013). *Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач*. Кіровоград: Імекс – ЛТД.
10. Мільто, Л. (2004). *Навчальна програма зі спецкурсу «Розв'язання педагогічних задач»*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова.
11. Мільто, Л. (2009). Педагогічний артистизм. В Н. В. Гузій (Ред.), *Основи педагогічної творчості і майстерності* (с. 222–254). Суми: ПКП «Еллада S».
12. Мільто, Л. (2007). *Педагогічний артистизм: методичні рекомендації*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова.
13. Мільто, Л. (2002). Педагогічна технологія і педагогічна творчість. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 8, 26–31.
14. Мільто, Л. (2002). Творча індивідуальність учителя: теоретичний аналіз проблеми. *Педагогічні науки*, 90–96
15. Мільто, Л. (2003). Професійне мислення вчителя як інструмент кваліфікованого розв'язання педагогічних задач. *Педагогічні науки*, 42–48.
16. Мільто, Л. (2003). Педагогічна соціалізація і педагогічна індивідуалізація як чинники формування творчої індивідуальності вчителя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 9, 23–30.
17. Мільто, Л. (2004). Сутність і зміст педагогічної майстерності вчителя. *Педагогічні науки*, 4 (38), 196–203.
18. Мільто, Л. (2004). Педагогічний артистизм як професійна якість творчого вчителя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 2 (12), 31–34.

19. Мільто, Л. (2005). Конкурси педагогічної творчості і майстерності як засіб розвитку творчої активності студентів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 4 (14), 174–180.
20. Мільто, Л. (2005). Методи активного навчання як засіб формування творчої особистості майбутнього вчителя. *Педагогічні науки*, 140–144.
21. Мільто, Л. (2008). Педагогічна творчість і технологія у розв'язанні педагогічних задач. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 8 (18), 12–16.
22. Мільто, Л. (2008). Розв'язання комунікативних задач як ефективний засіб навчання майбутнього вчителя культурі педагогічного спілкування. *Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*, 3, V (12), 419–425.
23. Мільто, Л. (2009). Форми і методи творчої роботи зі студентами як ефективний спосіб професійної підготовки вчителя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 9 (19), 133–138.
24. Мільто, Л. (2009). Сучасні ознаки творчої індивідуальності вчителя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 10 (10), 18–21.
25. Мільто, Л. (2011). Історико-педагогічний аналіз розвитку ідей педагогічної майстерності в Росії XVIII ст. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*, 3, VIII (33), 203–213.
26. Мільто, Л. (2011). Проблема формування основ педагогічної майстерності майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки у ВНЗ. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 3 (2), 190–199.
27. Мільто, Л. (2012). Д. Д. Семенов про сутність педагогічної майстерності вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Педагогіка і психологія*, 36, 303–311.
28. Мільто, Л. (2012). Педагогічна майстерність і технологія як чинники ефективного розв'язання комунікативних задач. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 31, 427–432.
29. Мільто, Л. (2012). Підготовка педагогічних кадрів в університетах дореволюційної Росії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Педагогіка і психологія*, 8, 330–335.
30. Мільто, Л. (2012). Риторична майстерність у педагогічній спадщині М. Ф. Кошанського. *Науковий вісник Миколаївського державного*

- університету. *Педагогічна майстерність: теорія і технології*, 1 (36), 90–94.
31. Мільто, Л. (2012). Риторична майстерність як складова педагогічної майстерності: історичний аспект. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Педагогіка і психологія*, 37, 168–171.
 32. Мільто, Л. (2012). Роль педагогів-новаторів у розвитку педагогічної майстерності вчителя. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 15 (25), 85–92.
 33. Мільто, Л. (2013). Розвиток ідей педагогічної майстерності в зарубіжній філософсько-педагогічній думці. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Педагогіка і психологія*, 40, 303–311.
 34. Мільто, Л. (2014). «Я-концепція» як домінанта формування основ педагогічної майстерності майбутнього вчителя. *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології*, 3 (2), 161–167.
 35. Мільто, Л. (2014). Інноваційна педагогічна діяльність як вищий рівень педагогічної майстерності вчителя. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4, 356–365.
 36. Мільто, Л. (2014). Упровадження інноваційних технологій навчання як фактор розвитку основ педагогічної майстерності майбутнього вчителя. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 39, 343–348.
 37. Milto, L. (2017). Historiographic aspects of studying the phenomenon of pedagogical mastery (analysis of Ukrainian and foreign scholars' views), *Порівняльна професійна педагогіка*, 7 (2), 36–42.
 38. Мільто, Л. (2017). Методологічні засади дослідження розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Педагогіка та психологія*, 2 (6), 150–154.
 39. Мільто, Л. (2017). Педагогічна майстерність у творчій спадщині П. Каптерєва. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 28 (38), 86–90.
 40. Мільто, Л. (2017). Роль Головного педагогічного інституту в розвитку педагогічної майстерності вчителя. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 7 (71), 211–224.
 41. Мільто, Л. (2017). Наукові основи педагогічної майстерності теорії і практиці освіти Росії кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 8 (72), 289–298.
 42. Мільто, Л. (2017). Філософсько-методологічні підходи дослідження розвитку ідей педагогічної майстерності. *Витоки педагогічної майстерності*, 20, 162–166.

43. Мільто, Л. (2013). Професійний розвиток особистості майбутнього вчителя. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza: Profesijna osvita: pedagogika i psihologija*, XV, 269–280.
44. Мільто, Л. (2017). Педагогічна майстерність як наукова проблема. *Euro-American scientific cooperation*, 17, 73–79.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

45. Мільто, Л. (2010). Роль особистісних якостей викладача ВНЗ у процесі педагогічного спілкування зі студентами. В О.В. Михайличенко та ін. (Ред.), *Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти: Всеукраїнська науково-практична конференція, Суми, 27–28 жовтня* (с. 111–112). Суми: Університетська книга.
46. Мільто, Л. (2010). Формування творчої особистості майбутнього вчителя у процесі педагогічної підготовки. В Л.М. Голубенко та ін. (Ред.), *Педагогіка вищої школи у XXI столітті: сучасний стан і перспективи розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, Одеса, березень* (с. 14–15). Одеса: ВМВ.
47. Мільто, Л. (2010). Роль особистісно зорієнтованих технологій у формуванні творчої індивідуальності майбутнього вчителя. В Л.М. Голубенко, О. С. Цокур (Ред.), *Полікультурний слов'янський освітній простір: шляхи та форми інтеграції: Міжнародний науково-педагогічний конгрес, Одеса, 6–7 вересня* (с. 205–208). Одеса: Букаєв В.В.
48. Мільто, Л. (2011). Соціально-педагогічні проблеми соціалізації особистості вчителя. В А. А. Сбруєва та ін. (Ред.), *Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування: Міжнародна науково-практична конференція, Суми, 20–21 квітня* (с. 240–242). Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка.
49. Мільто, Л. (2011). Шляхи формування науково-дослідницьких умінь майбутнього вчителя. В В.П. Андрущенко та ін. (Ред.), *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Звітно-наукова конференція викладачів університету, Київ, 9–10 лютого* (с. 82–84). Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова.
50. Мільто, Л. (2012). Педагогічні технології як інноваційний процес: історичний аспект. В А.А. Сбруєва та ін. (Ред.), *Управління інноваційним розвитком освіти: глобальний та національний виміри: Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю, Суми, 2–3 квітня* (с. 168–172). Суми: Університетська книга.
51. Мільто, Л. (2012). Розвиток педагогічної майстерності викладача ВНЗ в умовах інформаційних технологій. В А. А. Сбруєва та ін. (Ред.), *Інновації як чинник суспільного розвитку: теорія і практика: III Міжнародна науково-практична конференція, Суми, 30–31 травня* (с. 163–166). Суми: НІКО.
52. Мільто, Л. (2013). Інноваційні технології в педагогічній діяльності А. С. Макаренка. В А. А. Сбруєва та ін. (Ред.), *Творча спадщина*

- А.С.Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття: Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю, Суми, 11–12 березня, (с. 21–24). Суми: Університетська книга.*
53. Мільто, Л. (2012). Технологія А.С. Макаренка у розв'язанні педагогічних задач. В Л. Б. Лук'янова, О. І. Щербак (Ред.), *Науково-педагогічна спадщина Антона Макаренка у практиці сучасних освітніх закладів: Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 125-й річниці від дня народження Антона Семеновича Макаренка, Київ, 19 березня, (с. 169–173). Київ: Олді-плюс.*
 54. Мільто, Л. (2014). Розвиток педагогічних інновацій: ретроспективний погляд. В С. І. Дегтярьов та ін. (Ред.), *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: Міжнародна науково-практичної конференція, Суми, 3 грудня, (Ч.4, с. 236–240). Суми: ВВП «Мрія».*
 55. Мільто, Л. (2014). Підготовка майбутнього вчителя до інноваційної педагогічної діяльності: теоретичний аспект. В Ю. А. Картава та ін. (Ред.), *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: Міжнародна науково-практичної конференція, Суми, 4–5 березня (с. 236–240). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка.*
 56. Мільто, Л. (2015). Професійна майстерність учителя в педагогічній концепції І. Зязюна. В Н. В. Гузій, В. І. Саюк (Ред.), *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії і практики підготовки та перепідготовки освітянських кадрів: II Всеукраїнська науково-практична конференція, Київ, 25 листопада (с. 71–74). Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова.*
 57. Мільто, Л. (2015). Технологія дорадницького супроводу професійної підготовки педагогів. *Професійна майстерність учителя в педагогічній концепції: Всеукраїнська науково-практична конференція, Київ, 5 грудня (с. 170–173). Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.*
 58. Мільто, Л. (2015). Сучасні тенденції розвитку інноваційних педагогічних технологій. В А. А. Сбруєва та ін. (Ред.), *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: II Міжнародна науково-практична конференція, Суми, 26–27 березня, (с. 262–265). Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка.*
 59. Мільто, Л. (2016). Основні тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності в 20-х роках ХХ століття. В. Б. А. Бойченко та ін. (Ред.), *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: III Міжнародна науково-практична конференція, Суми, 8 грудня (Ч.3, 38–41). Суми: ФОП Цьома С.П.*
 60. Мільто, Л. (2016). А. Макаренко – фундатор педагогічної майстерності вчителя-вихователя. В М. Adamczyk (Ed.), *Theoretical and applied reseaches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: International Scientific-Practical Conference, Kielce, December 28–29 (с. 104–108). Kielce: Holy Cross University.*

61. Мільто, Л. (2017). Зародження науково-педагогічної школи в Дерптському професорському інституті. In A. Małek (Ed.), *Modern methods, Innovations and opetinal expirince in the field of psychology and pedagogics: International research and practice conference, Lublin, 20–21 october* (с. 25–29). Lublin: Baltija publishin.
62. Мільто, Л. (2017). Педагогічні інновації як вищий рівень розвитку професійної майстерності вчителя: ретроспективний огляд. In S. Mráz (Ed.), *Inovativny výskum v oblasti vzdelávania a sociálnej práce: Medzinárodná vtdecko-praktiká konferencia, Sladkovicovo, 10–11 marca* (р. 31–35). Sladkovicovo: Vysoka skola Danubius.
63. Мільто, Л. (2017). Педагогічні інновації академіка І.А. Зязюна. В В.П. Андрущенко та ін. (Ред.), *Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: I Міжнародна науково-практична конференція, Київ, 30–31 березня* (с. 220–223). Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.
64. Мільто, Л. (2018). Сучасні тенденції та перспективи розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя. In J. Augutis and ot. (Ed.), *Modernizastion of Educational System: World Trends and National Peculiarities: Internacional scientific conference, Kaunas, Lithuania, 23 February* (р. 82–85). Lublin: Baltija publishin.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

65. Мільто, Л. (2012). Роль педагогічної дії в процесі розв'язання комунікативних задач. *Психологічні і педагогічні проблеми педагогічної дії*, 1, 247–255.
66. Мільто, Л. (2015). Педагогічна майстерність як чинник професійного розвитку особистості вчителя. В. В. Г. Кремень та ін. (Ред.), *Концептуальні засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів* (с. 377–386). Київ: НТУ.
67. Мільто, Л. (2016). Український та європейський впливи на розвиток російської науки та освіти у XVIII ст. В Н. Г. Ничкало (Ред.), *Освітній україноцентризм Георгія Філіпчука* (с. 424–431). Київ: Богданова А.М.

АНОТАЦІЇ

Мільто Л.О. Розвиток ідей педагогічної майстерності вчителя в теорії і практиці освіти Росії (середина XVIII – кінець XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Київ, 2019.

У дисертації здійснено цілісне дослідження розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя в теорії і практиці освіти Росії (середина XVIII – кінець XX століття). Проведено історіографічний аналіз проблеми та обґрунтовано періодизацію історіографії розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя в теорії і практиці освіти Росії означеного періоду.

На основі сучасних методологічних засад обґрунтовано періодизацію та виявлено тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності в Росії середини XVIII – кінця XX століття: перший період (середина XVIII – кінець XIX століття) – зародження, розвиток і створення російської системи професійної підготовки вчителів та другий період (початок XX – кінець XX століття) – наукове розроблення проблем теорії і практики розвитку педагогічної майстерності, її інституалізацією.

Схарактеризовано зміст, організаційні форми й методи формування педагогічної майстерності у вищих навчальних закладах Росії середини XVIII – кінця XX століття. Узагальнено творчий внесок діячів освіти, науки, культури Росії досліджуваного періоду та представників української наукової еліти.

Здійснено прогностичне обґрунтування творчого використання конструктивних ідей історико-педагогічного досвіду розвитку педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії середини XVIII – кінця XX століття в умовах модернізації педагогічної освіти України.

Ключові слова: учитель, майбутній учитель, педагогічна майстерність, педагогічні технології, педагогічний професіоналізм, педагогічна творчість, інституалізація, заклади освіти, теорія і практика освіти в Росії, періодизація.

Мильто Л.А. Развитие идей педагогического мастерства в теории и практике образования России (середина XVIII – конец XX столетия). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – Общая педагогика и история педагогики – Институт педагогического образования и образования взрослых имени Ивана Зязюна НАПН Украины, Киев, 2019.

В диссертации целостно исследовано развития идей педагогического мастерства учителя в теории и практике образования России (середина XVIII – конец XX века). Проведен историографический анализ проблемы и обоснована периодизация историографии развития идей педагогического мастерства учителя.

Представлена хронологическая таблица развития идей педагогического мастерства в России, установлена высокая социальная ценность и научное значение педагогического мастерства, а также многозначность понятия «педагогическое мастерство».

Определена теоретико-методологическая база исследования: системно-хронологический, исторический, антропологический, цивилизационный, аксиологический, культурологический, парадигмальный,

историографический, персоналистическо-биографический, акмеологический, компетентностный подходы и принципы (научности, объективности, природосообразности, историзма, системности, единства теории и практики).

На основе методологических подходов обоснована периодизация и выявлены тенденции развития идей педагогического мастерства в России середины XVIII – конца XX века: первый период (середина XVIII – конец XIX века) – зарождение, развитие и создание российской системы профессиональной подготовки учителей и второй период (начало XX – конец XX века) – научная разработка проблем теории и практики развития педагогического мастерства.

Охарактеризовано содержание, организационные формы (лекция, практические и индивидуальные занятия, консультации, творческие письменные работы, участие в театральных и художественных кружках и т.д.) и методы (словесные (разновидности учебно-воспитательных бесед, рассказы, чтение и заучивание на память текстов), наглядные (демонстрация мастерского проведения уроков преподавателями, исполнение произведений музыкального искусства, участие в любительских театральных постановках и т.д.), практические (написание письменных творческих работ, разные виды педагогической практики в школе та внешкольных учреждениях и т.д.)) формирования педагогического мастерства в высших учебных заведениях России середины XVIII – конца XX века. Исследован творческий вклад деятелей образования, науки, культуры России и представителей украинской научной элиты.

Произведен анализ становления учебных заведений, где осуществлялась профессиональная подготовка учителей; обобщен теоретический и практический вклад российских и украинских педагогов, психологов, деятелей образования, науки, искусства, культуры, которые совершенствовали теорию и методику педагогического мастерства с целью улучшения профессиональной подготовки учителей России.

Проанализировано влияние опыта профессиональной подготовки будущих учителей в Полтавском педагогическом институте имени В.Г. Короленко (введение курса «Основы педагогического мастерства» во всех педагогических учебных заведениях, разработка экспериментальной целевой научной программы «Школа-педвуз-школа», организация допрофессиональной подготовки, профессиональный отбор абитуриентов, овладение основами педагогического мастерства в период обучения), который стал основополагающим в развитии педагогического мастерства в России.

Осуществлено прогностическое обоснование творческого использования конструктивных идей историко-педагогического опыта развития педагогического мастерства в теории и практике образования России середины XVIII – конца XX века в условиях модернизации педагогического образования Украины.

Ключевые слова: учитель, будущий учитель, педагогическое мастерство, педагогические технологии, педагогическое творчество, институализация, учебные заведения, теория и практика образования в России, периодизация.

Milto L.A. Development of ideas of pedagogical excellence in theory and practice of education in Russia (mid-18th – end of 20th century). – Manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation presents a holistic study of the development of ideas of pedagogical excellence of a teacher in the theory and practice of education in Russia (mid-18th – end of 20th century). A historiographical analysis of the problem was conducted and a periodization of the historiography of the development of ideas of pedagogical excellence of a teacher was elaborated.

The chronological table on the development of ideas of pedagogical excellence in Russia was presented, the high social value and scientific significance of pedagogical excellence, as well as the multidimensional character of the term of “pedagogical excellence” were established.

The theoretical and methodological base of the research was determined: system-chronological, historical, anthropological, civilizational, axiological, culturological, paradigmatic, historiographical, personalistic-biographical, acmeological, competence-based approaches, and principles (of scientific character, objectivity, conformity to nature, historicism, unity of theory and practice).

Based on the methodological foundations, periodization was elaborated and trends were identified in the development of pedagogical excellence in Russia in mid-18th – end of 20th century: the first period (mid-18th – end of 19th century) – the emergence, development and creation of the Russian system of professional training of teachers, and the second period (beginning of 20th century – end of 20th century) – scientific advancement of the problems of theory and practice of development of pedagogical excellence.

The content, organizational forms (lectures, practical and individual classes, consultations, creative writing, theatrical and art circles, etc.) and methods (verbal (different types of educational conversations, stories, reading and memorizing texts), visual (demonstration of lessons by teachers, performance of musical works, participation in amateur theatrical performances, etc.), practical (creative writing activities, pedagogical internship in schools and nonschool institutions, etc.)) of the development of pedagogical excellence in higher educational institutions of Russia in mid-18th – end of 20th century were characterized. The creative contribution of representatives of education, science, culture of Russia and Ukrainian scientific elite was investigated.

The analysis was conducted of the formation of educational institutions which carry out the professional training of teachers; theoretical and practical contribution was generalized of Russian and Ukrainian educators, psychologists, representatives of education, science, art, culture, who developed the theory and methodology of pedagogical excellence in order to improve the professional training of teachers in Russia.

The influence was analyzed of the experience of professional training of future teachers in V.G. Korolenko Poltava Pedagogical Institute (introduction of the course «Fundamentals of pedagogical excellence» in all pedagogical educational institutions, development of an experimental scientific program «School – pedagogical institution –school», organization of pre-vocational training, professional selection of applicants, mastering the basics of pedagogical excellence in the period of study) which laid foundations for the development of pedagogical excellence in Russia. The prognostic substantiation of the creative use of constructive ideas of historical and pedagogical experience in the development of pedagogical excellence in the theory and practice of education in Russia in the mid-18th – end of 20th century in the context of modernization of pedagogical education in Ukraine has been conducted.

Key words: teacher, future teacher, pedagogical excellence, pedagogical technologies, pedagogical professionalism, pedagogical creativity, institutionalization, educational institutions, theory and practice of education in Russia, periodization.

Підписано до друку 25.02.2019 р. Формат 60x84/16.
Папір офс. Гарнітура Times New Roman. Друк-різографія.
Ум.-друк. арк. 2,4. Тираж 100 прим. **Зам. №1710**

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві НПУ імені М. П. Драгоманова
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9, **т/ф (044) 537-14-34**